

PETŐ ZSOLT

Üveggyöngyjáték

Karátson Gábor válogatott versei

(Szerk.: Horváth Bence, Sturm László)

Az 1980-as évek végén és még a '90-es években is sokat jártam Debrecenben a Delta moziba. Ez egy apró kis mozi volt, hiánypótló műhely, ahol a filmkészítők-filmeszték és a közönség találkozhattak egymással. A felhozatalra a legkifinomultabb művészfilmrajongók sem panaszkodhattak. Futott itt Tarkovszkij-, Bergman-, Buñuel-, Cassavetes-, Wenders-, Greenaway-sorozat, s a modern, friss magyar művészfilmekkel sem maradtak adósak a szervezők. Így találkozhattam – a bődületes olvasmányélményt követően – Hermann Hesse *Pusztai farkasával* a filmvászonon, főszerepben Max von Sydow-val, aki kedvelt színésze volt Buñuelnek, Pollacknak, de fel-feltűnt egy-egy Wenders-filmben is. Igazából úgy nézett ki a fiatal Sydow a vászonon, mint egy magasra nőtt, svéd Sigmund Freud a kerek szemüvegével, aki kalapjával a fején szórakozóhelyeken, utcákon barangolva és a saját elméjében tántorogva keresi a szerelem és az élet értelmét. De bitang nagy hatással volt rám. Elmélyítette a „Steppenwolf-élményt”. Ezzel a „keresésbe” (és talán találásba) vetett hittel vágtam neki az *Üveggyöngyjáték* című Hesse-kötetnek is, amelyben a főhős Josef Knecht azon igyekszik, hogy más kiválasztottakhoz hasonlóan a kultúra és az elme játékának, az „üveggyöngyjátéknak” a zenei-matematikai struktúrákat alkotó mesterévé váljon.

Sok évre el is feledtem ezt a művet, azaz nem elfeledtem, de érdemben nem foglalkoztam vele, míg elém nem bukkant újra ez a szó – *üveggyöngyjáték* – Sturm László *Az író Karátson Gábor* című könyvében. Az idézet így hangzik: „Miképpen adhat teljességet átfogó rendszert két vonalvariációra épülő »üveggyöngyjáték«? Karátson felhívja a figyelmet, hogy a modern tudásban is nagy szerepe van az ehhez hasonló kettes rendszereknek, például a DNS-kutatásban és a digitalizációban. Úgy tűnik, a természetmegfigyelés, kellő intuícióval párosulva, a legmélyebb valóságokra adott a régieknek betekintést. Ez az út talán a maiak előtt is nyitva áll.” De a *Ji King*hez fűzött kommentárjaiban (Sturm vezette ide a szememet) Karátson ki is fejti, hogy igazából a pszichoanalízishez tartja közel állónak az üveggyöngyjáték fogalmát, s talán az általa elemzett kínai *ji* írásjegyet, miközben Hatvany Bertalant is megidézi. „*Ázsia lelke* című könyvében pedig Hatvany Bertalan arról beszél, hogy a klasszikus kínai kultúrát az ősidőknek, az ősemberi mágiának egy kifinomult matematikai-zenei struktúrában való továbbélése jellemzi. Nem szándékom, hogy a *jinek* a sorsanalízisre való lehetőségeit kétségbe vonjam; de hát lehetne értelmezni úgy is a *jít*, mint egy ősi, homályos, babonás szokásnak kései művészi formában, afféle üveggyöngy-játékként való folytatását és átértelmezését, mint pszichoanalízist” (Karátson Gábor: *Ji king Kommentárok*, I., 54.).

Sturm László szintén megragadja ezt a fonalat, és idézi a *Ji king kommentárok* I., 345. lapjáról a következő Karátson-mondatot is: „A *ji* nem mítoszokat mesél, hanem elvont képleteket alkot, a régi mítoszokat, mítosztöredékeket is ebbe a *ji-king* matematikába építi bele.”

Ezeket a matematikai-zenei arányokat persze az univerzális nagy viharok, szelek többnyire átrendezik. Régóta gyanúm, hogy ilyen átalakítást a Karátson Gábor lelkében zúgó tornádók is képesek voltak elvégezni. Karátson egyik fest-

ménye a gyermek Jézust ábrázolja – a kép címe szerint – a doktorok között. Színeiben és a figurák elrendezésében kissé hasonlít Dürer 1506-os munkájához, amely közel azonos címet visel. Dürer neve nem ismeretlen a Karátson Gáborral foglalkozó szakirodalom számára. Amint a *Karátson Gábor válogatott versei* utószavában is megjegyzik a szerkesztők *A lőcsei mester Apokalipsise* című Karátson-mű kapcsán: „fényt vet képzőművészeti tájékozódására, többek között az egyik címvariáns jelzi ezt: *Dürer »Apokalypsis cum figuris«* metszetsorozata”.

Már Dürer is angyal arcú tizenéves gyermekként ábrázolja Krisztust, ami a képzőművészetben nem feltétlenül szokásos, ám Karátson még kisebb gyermekként (talán 12 évesnél is fiatalabbnak) ábrázolja Jézust, és amellett, hogy hegyvidéki, fenyőfákkal ölelt háttér elé rajzolja a szereplőket, azok ösztönös, gyermekrajzként megformázott alakoknak tűnnek. Így a téma és a rajzolat is még különlegesebb hatást kelt. A Dürer-élmény mellett felvetődik bennem a Paul Klee gyermeki ártatlansággal megrajzolt vonalaihoz való hasonlóság, amint a történelem anyaga – Benjamin nyomán – szemközt áll a történelem viharzó áradásával. Továbbá a Karátson-festmény témája – a cím ellenére is – gyanút kelt, mintha nemcsak az írásmagyarázó Jézust ábrázolná, hanem azt a gyermeki Jézust, aki olyan kisgyermekként magyaráz az orvosok között, aki előzőleg – a Tamás apostol nevéhez fűződő apokrif gyermekségevangélium szerint – agyagból madarat készített, miközben a patakparton játszott. Ráadásul ez a patak és a Jézus körül ábrázolt helyszín kissé erdélyi tájakat is idéz a számomra.

Így keveredhetnek talán Karátson művészi gondolataiban, festményeiben és lehet, a fordításai kommentárjaiban az apokrif és a kanonizált iratok, valamint a saját mindennapi élete. S talán nemcsak a keresztény, hanem a kínai és buddhista irategyütteseket is tekintve.

Karátson Gábor költeményeiben szintén örvénylenek a költők, stílusok, vers-típusok, főként a fiatalkori költeményekben tűnik fel József Attila, Radnóti és Kasák hatása. Amint jelzik ezt a szerkesztők is a válogatott versek utószavában: „Szókincsével, egyes fordulataival, listázó felsorolásával, a létszintek keverésével, önmegszólító kíméletlenségével, belső és külső világ párhuzamával számos ez idő tájt született vers tanúskodik József Attila (és nem kevésbé Radnóti) hatásáról (*Bús barátomnak, Este a városban*).” Talán még Kosztolányi *Hajnali részegségéből* is áttűnik a kezdő sor a kötet legelső versében. A *Balatoni napló* így kezdődik: „El szeretném mondani ezt a tóparti estét”, majd rögtön ezután mintha József Attila összes verseibe lépnénk, egy különleges válogatásban. Felbukkannak itt József Attila *Megfáradt emberének* szavai, a *Töredékekből* a „tisza űr” kifejezés: „Miként a tiszta űrben a világok, / lebeg keringve bennem a hiányod majd árnyék leszek s te szorongva félsz: / óh hát ne hagyj meghalnom, amig élsz.” Karátson verse (a *Balatoni napló*) pedig így szól: „fejem felett tiszta űrben ringanak a levelek, / sűrű szövedék, éjből az éjben, / árnyak az árnyban”. Majd Karátson így ír, szintén a *Balatoni napló*-ban: „szívem olyan, mint lebegő alma a tó színén, táncol és oda-odaverődik a partmenti falhoz, a szilárd valósághoz”. Először *A Dunánál* című vers jutott eszembe József Attilától, és a dinnyehéj, majd Karátson további *Balatoni napló*-beli sorai – „parasztok szerte a földön, a lassútekintetű férfiak / mind pihennek, s a barmok is az istálló odvában, az elkínzott tudósok / is, meg a mogorva munkások, / én magam azonban virrasztok” – egyszerre vetik fel bennem József Attila *Megfáradt ember*, az *Eszmélet* és a *Tanítások* verseivel való egyezéseket. Idézet a *Megfáradt emberből*: „A földeken néhány komoly paraszt / hazafele indul hallgatag. / Egymás mellett fekszünk: a folyó meg én, / gyenge fűvek alusznak a szívem alatt.” Az *Eszmélet* soraihoz („A teherpályaudvaron / úgy

lapultam a fa tövéhez, mint egy darab csönd...)” pedig idézem a *Balatoni napló* következő részét: „Oda-odakoccan gondolatom is a ház falához. / E villa kertjében lapul sátram [...] így kettőnk helyett eszmélkedem.” A *Tanítások*hoz pedig több összetevő is rokoníthatja Karátson sorait. Feltehetőleg mindketten tizenkilenc éves korukban írták az idézett versüket, másrészt a *Tanítások*hoz nemcsak tartalmában, témájában, hanem a versformát tekintve is hasonló Karátson *Balatoni napló*ja. Fejezetekre osztott (amint az *Eszmélet* című József Attila-vers is), és leginkább szabadversnek, valóban tanító szándékú, kissé zsolozsmás jellegűen mondott gondolatoknak tűnik mindkét költemény.

Ezek a hatások látszólag gyengíthetik is a versek erejét, másodlagossá téve Karátson költői munkásságát, stílusidézővé válva. De kissé más a helyzet. Ezt érzi meg Sturm László is: „Az ilyen költészet könnyen belefut a közhelyekbe. Kétszer-háromszor itt is ütközünk ilyesmibe (»szüntelenül keresem magamat«, »Megyek tovább. Hiszek a létben«), de összességében komolyan vehető költészetet kapunk. Már a meg-megvillanó József Attila-hatás sem zavaró (»Kimondhatatlan messzeségből néz a csillagvilág«, »fiatal voltam, büszke és konok«).”

Azonban nemcsak József Attila és a már említett Kosztolányi, hanem Pilinszky hatása is felbukkanhat a *Balatoni napló* című versben: „sátram ajtaját nyitva, kidugom fejem, s fölfele meredek a / lassan forgó csillagok felé”. Előbb Pilinszky sora jutott eszembe az *Apokrif*ből: „Kikönyöklök a szeles csillagokra”. Majd József Attila *Bolyongok* című verse is: „Merrefelé menjek? Balra-e vagy jobbra? / Fönn csillagok vannak, fölnézek azokra, / Fénylő csillagokra.” S egy rendkívül fontos elem is összeköti ezeket a verseket. Mindegyik a szeretet vágyát hordozza. A *Bolyongok*-ból: „Merre nincs csillagfény – arra fogok menni, / Ott fognak igazán engemet szeretni”. Az *Apokrif*ből: „Csak most az egyszer szólhatnék veled, / kit úgy szerettem. Év az évre, / de nem lankadtam mondani, / mit kisgyerek sír deszkarésbe, / a már-már elfuló reményt, / hogy megjövök és megtalállak.” S a *Balatoni napló*ból: „ebben a házban alszik a leány is, kiről azt hiszem, / szeretem. [...] alszik, nyilván nem tud magáról s rólam, [...] / minden arcban őt kell szeretnem.”

A gimnáziumi tanulmányok nyilvánvaló hatása nyomán írják a szerkesztők az *Utószóban*: „Karátson tudatosan készült a költői pályára, s próbálkozott a különféle verstípusok, -formák, sőt idegen nyelvű verselés elsajátításával.” S valóban, mintha a nyelvek keveredéséből, Bábelből szeretné Karátson visszavezetni az olvasót az eredeti nyelvhez azzal, hogy halmozza a nyelveket egy-egy versen belül, mintha a sok nyelv összeolvadhatna egy emberi értelemmé-érzületté. Lásd például az *Ajánlás* című versét: „Monday morning moves along / zendül szólal zeng a gong” – amelynek lehet, csak túlgondolom, de mintha lenne némi kínai feelingje is.

Mindezek mellett erős Kassák-hatás is érződik a verseken. Szintén a forma és a gondolatfűzés rokoníthatja őket. Ahogy Sturm László is írja monográfiájában: „A másik véglet az összetett kompozíciók népes csoportja. Ezek a későbbi nagyregények szintézisigényét mutatják csíráállapotban, számos részből állnak össze (az egyik legérettebb, a *Balatoni napló* például nyolcból – ebben ráadásul mintha egy újabb hatás, Kassáké is érződne)” (*Az író Karátson Gábor*).

Sturm ezzel a gondolatával egy rendkívül érdekes részletet billent a helyére. Ráébreszti a Karátson-versek olvasóit, hogy itt valami többről van szó, mint pusztán versírásról. Mintha Karátson művei is tudatosan egymásba érnének. Vers a regénybe, regény a műfordításokba, és mindez persze visszafelé is haladhat.

Ahogy a versek is talán összevissza barangolhatnak a költői lét tereiben. Egyszer-egyszer József Attilánál, Radnótinál, Kassáknál, Pilinszkyknél időz el kissé,

majd tovaugrik az angol, majd a német nyelvű költészethez, a magyar és az angol keveréséhez. Mintha az lenne a célja ezzel, hogy ne csak a nyelvek álljanak össze egygé, Bábel előttivé, hanem a Karátson Gábor elméjében folyamatosan áramló költői sorok (és a hozzájuk társuló filozófiai elméletek) mint sodró erejű vizek, bejárják az összes emberi tudatot, majd egygé, egy folyammá (talán a Dunává) összeállva, az egylényegű eredendő ember összetettségére utaljon. Ahogy *A Duna* című versében a kék folyam az ég végtelenjét s a tengert hivatott idézni Karátson számára. „Álmos szemek közt fut a folyóvíz, / ott, hol az ég a földre lecsordul, / [...] / nézzed, fölöttünk szürkés és tenger a mennybolt.”

Feltehetően már ezekben a korai, ihletett versekben is ott rejtőzött a szemlélődő filozófus, a cselekvő, a folyót mitikussá növelő bős–nagyamarosi vízlépcső-rendszert ellenző aktivista, s egyben a nagy kínai főműveket, a *Tao te kinget* és a *Ji Kinget* fordító-kommentáló író, valamint a kalligrafikus jelekkel (már az „ostromkarácsonyon” a pincepriccsen kínai fametszeteket rajzolható fiatal fiúként (lásd Lao-ce: *Tao te king. Kommentárok*) is jól elboldoguló festő-grafikus.

Talán erre is utal Lányi András, mikor Karátson Gáborról írott kötetében így fogalmaz a fordítások és a kínai írásjegyek kapcsán: „festő és grafikus legyen, aki megfejtí őket. És költő legyen, aki a művek fordításával próbálkozik, egyszerűsmind tudós, egy sok ezer éves történet kutatója, végül filozófussá is kell lennie” (Lányi András: *Karátson Gábor*).

Ezek a szavak egybecsengenek a válogatott verseket tartalmazó kötet szerkesztőinek gondolataival, amint a költemények kapcsán így fogalmaznak: „főleg a kihagyásos szerkesztés és a nyílt lételméleti-ismeretelméleti problematika párolja gondolativá a szövegeket”.

Erről a párlatról Lányi András Karátson Gáborról írott kötete is tartalmaz jó néhány bekezdést, amint már az érett gondolkodóról fogalmaz. Még könyve bevezető részében idézi Karátsonnak egy 1989-es előadásán kifejtett meglátását a buddhista világnézettel kapcsolatban: „De mit lehet ezzel az egésszel kezdeni? Mondják, ahhoz, hogy valaki elinduljon az úton, három dologra van szükség. Egyik a hit, az abba vetett feltétlen hit, hogy mindennek buddha-természete van, hogy minden, úgy, ahogy van, meg van már világosodva. Másik a kétely: hogy ha ez így van, márpedig így van, hogyan lehet a világ akkor ennyire rettenetes – hogyan lehet, hogy ennyire szembeszökően nincsen így. E kettő feszültségéből születhetik meg aztán a harmadik, a nagy elhatározás: amikor elindul, valahogy, az ember, utánajár ő maga, hogy akkor hogy is van ez.”

Ez az idézet már arról a korszakról szól, amikor Karátson Gábor a *Tao te kinget* fordította. Nem meglepő tehát, hogy az általa feltárt kettősség olvasóját az európai filozófiai kérdésfeltevésen túlra vezeti. Hiszen Leibniz ’elégéséges alap’ elve mentén (mely szerint „semmi sem jön létre elégéséges ok nélkül”), szükségképpen az a kérdés adódik, hogy „miért van inkább valami, mint semmi?” Zárójelben megjegyzendő, hogy Karátson valószínűleg szeretettel forgathatta Sartre művét, *A lét és a semmit*, és könnyedén illesztette össze a keleti gondolkodással is. Hiszen nehéz lenne másképp magyarázni a *Tao te kinghez* fűzött kommentárjának a következő részletét: „De hogy a Semmi és Lét homálya, a Szentháromság homálya meg a néptömegek homálya a Lao-ce taójában hogyan kapcsolódnak össze, azt akkor kezdtem valahogy – sejteni.” (Mármint az ’56-ot követő börtön-években.)

Martin Heidegger a *Bevezetés a metafizikába* című művében ugyan tovább fokozza a kérdés erejét: „Miért van egyáltalán létező, és miért nincs inkább semmi?”, Karátson azonban a nyugati filozófiai kérdésfelvetések és megoldási javas-

latok, a *van* vagy *nincs* dualizmusából szerteszaladó vizek vizsgálata mellett leginkább az egyszerű úton lét világosságát hangsúlyozza, bármerre is, bármiféle sziklák között kanyarogjon is az ösvény.

Ez a „bármerre” lehetővé teszi a számára, hogy a keleti meditatív gondolkodásból egész további élete során bármikor vissza-visszalépjen gondolkodásának alapvetően európai gyökereihez. Teszi ezt a később a *Ji King* kommentárjaiban és azt megelőzően a *Tao te king* fordításait magyarázó szövegekben, valamint a regényeiben.

A válogatott versek bevezetőjében feltehetően nem véletlenül idézi Benkő Andrea a következő sorokat *A Csodálatos kenyérszaporítás* című Karátson-regényből: „Ami a kettősséget illeti, nekem eszményképem és szellemi mesterm, aki festő volt és költő, egyszerre, egy személyben, az a londoni William Blake.”

Blake-hez címmel ír is egy verset Karátson, szinte mitikus alakokat, mitikus (talán filozófusokkal vagy költőkkel – esetleg bibliai alakokkal – benépesített) tájat idézve: „A kontinensek védszellemei / összegyűltek egy sivatagi parton. / A bőrük mint az ólom, na persze persze, mondják álmodozva, / vad kezükkel egymás hajába túrnak. / A szél száraz és forró. Harsog a tenger, szikrázik a homok. / Az egyik szellem: asszony. Csupasz és sovány. / Előregörnyedve mondja: nem tudom, mi történt, hasamban egy gyerek, / kitől?”

Előbb az ötlött fel bennem, hogy Karátson itt mintha Blake *Voltaire, Rousseau, hiába mind* című versére mutatna: „Voltaire, Rousseau, hiába mind, / Hiába mind a góg, a gúny! / Szórjátok ti csak szét a port – / A szél az mindent visszafúj. / Mert drágakő és égi fény / Tüzét hordozza a homok; / Itt gúnyos szemetekbe vág – / Izrael útjain ragyog. / Mert Newton és Démokritos / Hires atomjai csupán / Homokszemek a partokon, / Hol Izrael sok sátra áll” (ford. Petra-Szabó Gizella). De ugyanígy a *Mit láttam: a Sírüreg* című Blake-vers is hasonló tartalmat hordoz: „Mit láttam: a Sírüreg / Királynénk velem nézte meg. [...] / Míg Ég s Föld megvan: alkotok, / Csodálnak nemes szellemek, / Szél szárnyán Irigység lebeg, / Újra nyomják karcaimat, / Ifjú pompájuk nem apad, / El egyikük sem évülő. / Verje, nem győzi az Idő!” (ford. Tellér Gyula).

Persze az egymás hajába túró két alak Paul Verlaine és Arthur Rimbaud szerelmére is utalhat. A csupasz és sovány asszony pedig akár Mathilde Mauthé is lehet, aki Verlaine-től teherbe esett. Ismét csak zárójelben utalok a következő, dermesztő esetekre, miszerint Verlaine gyermekkorá megglehetősen zaklatott volt, tekintettel arra, hogy szülei a meg nem született testvérei embrióit otthon tartották üvegekben, s az a történet is felidéződhet a haj fogalma kapcsán, mikor Verlaine fel akarta gyújtani felesége, Mathilde haját (lásd Héber Blanka írását: <https://vates.hu/blogs/publikaciok/>).

Karátson Gábor verse kapcsán félve jegyzem meg, hogy két József Attila-verset is látni vélek ezekben a sorokban. Az egyik az *Este volt és a bőrünk össze-összeért* című költemény: „Rohanó, tüzes vágyak estek belém, / Mikor a bőrünk össze-összeért, [...] / s ti embertelen messzeségek, / Értitek-e az ő szavát, ölét? / Mert már nem bírom el s az egész asszonyt”. A másik pedig a *Végtelen óda*: „Ezer forrás sír végeszakadlan / És jaj, az anyja úgy szereti! / Harsog a tenger, árad a tenger, / Fáradt a lelkem, ölelgeti. / Folytak a könnyek, folytak a percek, / Nem tudni: Hová? Merre? Mivégre? / Harsog a tenger, árad a tenger – / Eltűnik egyszer a Semmiségbe.”

Akárhogy is alakulhatott, a *Blake-hez* című vers a bölcseleti, esetlegesen vallásos tartalmán túl szinte okkult, tartalmilag és stílusát tekintve pedig egyértel-